

Ks. dr Krzysztof Kietliński

Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego w Warszawie

Religijne determinanty działalności gospodarczej w perspektywie czterech wielkich religii: judaizmu, buddyzmu, chrześcijaństwa i islamu¹

WPROWADZENIE

Stwierdzenia typu: „ekonomia to religia naszych czasów”, „ekonomia polityczna to religia kapitalizmu”², lub „większość przedsiębiorstw wyznaje własną, specyficzną religię”³ wskazują na pewne związki religii z gospodarką. Wiadomo także, że Max Weber w książce *Etyka protestancka a duch kapitalizmu* wiązał nowoczesny kapitalizm z religią protestancką. Choć przytoczone opinie mogą wydawać się przesadzone, to analiza historii myśli ekonomicznej pozwala sądzić, że religie rzeczywiście od wieków wpływały na sposób działalności człowieka w gospodarce. „Wszędzie tam, gdzie się zajmowano wytwórczością, a także dokonywano wymiany handlowej, rodziła się konieczność wprowadzania pewnych zasad. Ludzie zadawali sobie odwieczne pytania dotyczące nie tylko tego, co należy produkować i jak sprawiedliwie dzielić zyski między uczestników procesów produkcji i wymiany, ale również kwestii ekonomicznych związanych z gospodarstwami domowymi, a także większymi grupami społecznymi. Z czasem próbowano znaleźć odpowiedź na pytanie, w jaki sposób aktywność gospodarcza wpływa na funkcjonowanie i rozwój społeczeństwa”⁴.

¹ Referat powstał na bazie rozdziału *Religijne, historyczne i kulturowe uwarunkowania etyki biznesu*, praca zbiorowa K. Kietlińskiego, V. Martineza Reyesa i T. Oleksyna *Etyka biznesu*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005.

² Por. S. Latouche, *Avant-propos*, [w:] *L'économie dévoilée*, red. S. Latouche, Paris 1995, s. 10 oraz por. M. Aglietta, A. Orléan, *La Violence de la monnaie*, Paris 1984, s. 135. „Wierzę, że między-narodowy biznes jest dziś jedynym narzędziem, którym możemy się posłużyć w celu wywołania pozytywnych i szybkich zmian społecznych, a religie światowe zajmują idealną pozycję, by wpływać na ten proces i stymulować go”. S. O'Brien, *Biznes wobec wyzwań etycznych nowej fazy gospodarki rynkowej*, [w:] *Etyka w biznesie*, red. P. M. Minus, tłum. E. Balcerek, Warszawa 1998, s. 25.

³ M. Tamura, *Sacrum na etacie*, *Courrier*, 18.09.2003, [w:] „Forum” 2003, nr 47, s. 20.

⁴ K. Kietliński, *Historyczne i kulturowe uwarunkowania etyki biznesu*, [w:] K. Kietliński, V. M. Reyes, T. Oleksyn, *Etyka w biznesie i zarządzaniu*, Oficyna Ekonomiczna Kraków 2005, s. 65.

Zatem religie, które są nośnikami pewnych wartości kształtowały kulturę społeczeństw także w zakresie ekonomicznym. W związku z tym nasuwają się pytania: W jaki sposób religie wpływają na ekonomię? Na ile „homo oeconomicus” kieruje się zasadami religijnymi? Czy można mówić o koherencji doktryn religijnych z ekonomią?

Celem niniejszego referatu jest ukazanie zależności ekonomii od uwarunkowań religijnych, w świetle judaizmu, buddyzmu, chrześcijaństwa i islamu.

JUDAIZM

Na pierwszych stronach biblijnych Jahwe zwraca się do człowieka z wezwaniem, aby czynił sobie ziemię poddaną (por. Rdz 1, 28). Bóg zachęca człowieka do pracy, obiecując błogosławieństwo, podkreśla też jej wartość, gdyż zapewnia ludziom pomyślność. „Nic lepszego dla człowieka, niż żeby jadł, pił i duszy swej pozwał zażywać szczęścia dzięki swojej pracy” (Koh 2, 24). Człowiek jako współpracownik Boga ma sześć dni pracować w przemianie świata, zaś w szabat odpoczywać. Natomiast nieróbstwo jest złem, bo prowadzi do biedy. Co więcej, według Talmudu bardziej miły Jahwe jest człowiek pracowity niż pobożny⁵.

Zdobyty majątek był znakiem łaski Bożej i mądrości ludzkiej. Zatem bogacenie się było powszechnie pochwalane – pod warunkiem, że następowało w sposób uczciwy. Zaś ubóstwo było w Izraelu czymś niechcianym, wstydlivym, a nawet podejrzanym. Posądzano bowiem ubogiego nie tylko o lenistwo, czy niezaradność, ale dopatrywano się przede wszystkim dopustu Bożego za grzechy. W społeczeństwie nie tylko nie cieszył się on szacunkiem takim, jakiego doznawał bogaty, ale najczęściej był przedmiotem drwin i wzgardy. „Do mrówki się udaj leniwcze, patrz na jej drogi” (Prz 6, 6). Znane są fragmenty Biblii, kiedy to Bóg bierze w obronę biednych, szczególnie sierotę i wdowę, ale nie tyle dlatego, że są biedni, ile dlatego, że będąc bezbronnymi byli wykorzystywani przez bogatych.

Elementem konstytutywnym religii możeszowej było dane przez Boga prawo przymierza, które wyznaczało ramy działalności gospodarczej członka narodu wybranego. Już w dekalogu znajdujemy wskazania regulujące kwestie ekonomiczne: „Nie będziesz kradł” (Pwt 5, 19), „Nie będziesz pragnął domu swojego bliźniego, ani jego pola, ani jego niewolnika, ani jego niewolnicy, ani jego wołu, ani jego osła, ani żadnej rzeczy, która należy do twojego bliźniego” (Pwt 5, 21). Później w zmieniającym się społeczeństwie izraelskim pojawiła się potrzeba dostosowywania ogólnych norm prawa do danej sytuacji społeczno-

⁵ Por. *Z mądrości Talmudu*, tłum. S. Datner, A. Kamińska, Warszawa 1988, s. 222.

-gospodarczej⁶. Starotestamentalne teksty biblijne wymownie świadczą o naruszaniu różnego rodzaju nakazów moralnych w działalności gospodarczej⁷. Można przytoczyć katalog częstych nadużyć gospodarczych takich jak:

- niespłacanie długów,
- opóźnianie zapłaty,
- ustanawianie praw krzywdzących biednego,
- przekupność sędziów,
- fałszowanie miar i wag,
- zawyżanie cen,
- sprzedaż wybrakowanego towaru,
- spekulacja i korupcja.

Nauczyciele Izraela – prorocy przypominali na bazie prawa, że wszelkie dobra, w tym bogactwo, pochodzą od Jahwe; stąd grzechem jest zdobywanie ich w sposób niegodziwy. Prawodawca nakazywał jawność w prowadzeniu działalności handlowej, a więc naganne było ukrywanie wad produktów i sprzedawanie wyrobów szkodliwych, albo też oszustwa na wadze. Wszelkie nieuczciwości w tym względzie – szczególnie popełniane świadomie – były znakiem lekceważenia Boga.

„Gdyby zebrać odpowiednie fragmenty Talmudu i Tarjaḡ micwoṡ powstałby swoisty judaistyczny kodeks etyczny dotyczący działalności gospodarczej:

1. „Kto uczciwie i w dobrej wierze wykonuje swoją pracę, zdobywa przychylność ludzi”.
2. „Pożyczający na procent dopuszcza się obrazy Boskiej”, „Nauczano: Szymon ben Elizer powiadał: O tym, kto ma pieniądze i pożycza je na procent, Pismo powiada: Kto pieniędzy swych nie oddał na lichwę i nie wziął łapówki, by pogrążyć niewinnego, kto tak czyni, nigdy się nie zachwieje. Z tego nauka, że kto pożycza na procent, tego majątność się zachwieje”.
3. „Niechaj kupiec nie zarabia więcej niż szóstą część ceny kupna”.
4. „Nie targuj się, jeżeli nie masz pieniędzy”.
5. „Nie wolno przyjąć łapówki”.
6. „Nie wolno żąć skrajów pola”.
7. „Nie wolno zbierać opadłych winogron. (...) Jest to traktowane jak okradanie biednych”.

⁶ W swoich początkach Izrael odznaczał się solidaryzmem społecznym, nie było też większych różnic majątkowych w społeczeństwie. Natomiast wraz z powstaniem monarchii rozpoczął się proces rozwarstwienia społeczeństwa, gdzie jego część bogaciła się kosztem biednych.

⁷ Wystarczy wspomnieć o jednym z pierwszych proroków pisarzy z VIII w. przed Chrystusem, Amosie, który podaje długą listę niesprawiedliwości społecznych w państwie północnym: doprowadzanie do niewolnictwa i wyzysk biednych (Am 1-2); krzywdzące postępowanie bogatych i nadużycia w sądach (Am 3-6); cheiwość i malwersacje kupców (Am 7-9).

8. „Nie wolno rabować. Kto obrabował jawnie – zwracał tyle, ile ukradł, kto ukradł skrycie – zwracał podwójnie. Ponieważ ten, kto kradnie w ukryciu, bardziej boi się ludzi niż widzącego wszystko Boga”.
9. „Nie wolno oszukiwać w transakcjach handlowych. Nie wolno oszukać klienta, który jest nieświadomy co do prawdziwej wartości towaru”.
10. „Nie wolno oszukiwać na wadze”.
11. „Nie wolno oszukiwać w procentach. Nie wolno pożyczać na procent innemu Żydowi”.
12. „Przykazanie uświęcenia Roku Jubileuszowego. Gdy po Roku Szabatowym nadchodził Rok Jubileuszowy, ziemia odpoczywała przez dwa lata. W Roku Szabatowym następowało zwolnienie z długów, w Roku Jubileuszowym – uwolnienie niewolników”⁸.

Zasada sprawiedliwości społecznej i miłosierdzia wyprowadzona z prawa wyznaczała także relacje handlowe w stosunku do współbraci. Dobra materialne winny służyć wszystkim, toteż panowało powszechne przekonanie, że bogaci mają zobowiązania wobec biednych; mają obowiązek dzielenia się z ludźmi biednymi, niezaradnymi, chorymi, czy nawet leniwymi. Odwrócenie się od najuboższych było równoznaczne z okradzeniem ich z dóbr koniecznych do przeżycia. Postawa chciwości została surowo napiętnowana; najczęściej stawała się też źródłem innych grzechów wobec braci. Prawo hamowało taką poządlliwość, nakazując zwrot w Roku Jubileuszowym zabranej za długi majątności. Zabronione było marnotrawstwo dóbr, gdyż wszyscy, a nie tylko wybrani, mają prawo do ich używania. Zysk nigdy nie może być osiągany kosztem środowiska naturalnego, czy przynosić szkody społeczne; raczej należy zaniechać działalności gospodarczej.

BUDDYZM

Budda (oświecony) stał się twórcą nie tyle systemu religijnego, co praktycznego sposobu osiągania nirwany, czyli poszukiwania drogi doskonałości opartej na czterech szlachetnych prawdach⁹. Według legendy, na nawróceniu Siddhartha Gautamy zaważyły cztery spotkania: starca, chorego, zmarłego i żebrzącego mnicha. Z czasem wyodrębniły się w buddyzmie dwa dominujące kierunki: hinajana, czyli „mały wóz” oraz mahajana, czyli „duży wóz”. Pierwszy kierunek określał poszukiwanie nirwany poprzez oderwanie się od społeczeństwa, najczęściej realizowany w powołaniu mnicha; natomiast drugi – w relacjach społecznych – podkreślał zachowania altruistyczne.

⁸ K. Kietliński, V. M. Reyes, T. Oleksyn, *Etyka w biznesie...*, wyd. cyt., s. 26 i nast.

⁹ Por. W. Kotański, *Buddyzm jako religia światowa*, [w:] *Zarys dziejów religii*, red. J. Keller, Warszawa 1986, s. 494.

W buddyzmie w różnych przejawach działalności gospodarczej między ludźmi podkreśla się przede wszystkim zasadę uczciwości. Praca człowieka ma istotne znaczenie, gdyż dzięki niej można rozwiązywać ważne problemy społeczne. Budda nauczał, że poprzez pracę ludzie stają się zasobni, mogą wykorzystywać też w pracy swoje zdolności i wiedzę. Wreszcie praca jest środkiem do osiągnięcia nirwany poprzez nieustanne dążenie do perfekcji wykonywanych produktów. Budda nawoływał: „pracujcie pilnie na swoje zbawienie”¹⁰. Skoro człowiek winien doskonalić się poprzez pracę, a bezrobocie jest złem, zatem należy mu się przeciwstawiać, starając się o zagwarantowanie stałego zatrudnienia. W tym celu w koncepcji buddyjskiej postuluje się, aby tam, gdzie nie jest to konieczne nie zastępować ludzi przez maszyny. „Technika musi być podporządkowana człowiekowi, jest jego sługą, nie zaś panem, nie powinna nad nim dominować. W procesie produkcji prym powinien wieść człowiek, nie zaś technika”¹¹.

Należy produkować jedynie artykuły niezbędne do życia, mogące służyć dla jak największej liczby ludzi na świecie, z jednoczesnym zaniechaniem wytwarzania towarów luksusowych, zbrojeniowych, czy różnego rodzaju używek szkodzących człowiekowi, takich jak alkohol, papierosy, narkotyki czy pornografia. Zgodnie z myślą Buddy należy ograniczać pragnienia, które rodzą cierpienia, natomiast stale zachęcać do oszczędzania, które umożliwia rzeczywisty rozwój gospodarczy. Budda zalecał, aby każdy człowiek odkładał jedną czwartą z zarobionych pieniędzy; podobnie w odniesieniu do gospodarek narodowych, by oszczędzone w ten sposób pieniądze przeznaczać na inwestycje, a także pomoc regionom biednym, czy zaradzeniu klęskom żywiołowym. Wszelka działalność gospodarcza winna mieć na uwadze nie tyle zysk materialny, co rozwój duchowy człowieka, jak i całego społeczeństwa. W buddyzmie rekomenduje się zawłaszczają małe i średnie przedsiębiorstwa, które potrzebują mniejszego kapitału, nie wymagają dużych nakładów inwestycyjnych, a są konkurencyjne dla większych spółek i łatwiejsze w zarządzaniu. Zaleca się też mądre gospodarowanie zasobami ziemi, ochronę przyrody i środowiska naturalnego.

„Oto główne zasady etyki biznesu według buddyzmu:

1. Praca powinna być wykonywana w duchu życzliwości w odniesieniu do wszystkich istot żywych, a nawet w stosunku do materii nieożywionej.
2. Każdy rodzaj pracy czy konsumpcji należy rozumieć jako drogę do zbawienia.
3. Nie wolno marnotrawić zasobów Ziemi i dlatego należy panować nad swoimi pragnieniami, szukać równowagi pomiędzy produkcją a konsumpcją.
4. Powinno się ciągle poszukiwać lepszych i bezpieczniejszych rozwiązań w aspekcie globalnym.

¹⁰ R. Panikkar, *Religie świata w dialogu*, tłum. J. Marzęcki, Warszawa 1986, s. 116.

¹¹ H. N. S. Karunatilake, *Zamęt w społeczeństwie*, [w:] *Wprowadzenie do etyki biznesu*, red. G. D. Chryssides, J. H. Kaler, tłum. H. Simbierowicz, Z. Wiankowska-Ladyka, Warszawa 1999, s. 564.

5. Przedsiębiorstwo powinno się odnosić z szacunkiem do wszystkich pracowników, w duchu prawdziwego miłosierdzia i przyjaźni.
6. W technologii i pracy rozwijać twórczą innowacyjność tak, by gospodarka stawała się coraz bardziej ekologiczna i globalna^{12,13}.

CHRZEŚCIJAŃSTWO

Koncepcje gospodarcze chrześcijaństwa nawiązują do judaizmu, kontynuując je, modyfikując i rozwijając w duchu, jaki wniósł Jezus Chrystus – na ile umiano to przekazać i zrozumieć. Zarazem w samym chrześcijaństwie: katolicyzmie, protestantyzmie, jak i prawosławiu można zauważyć nieco odmienne podejście do kwestii gospodarczych. Jan Kalwin w protestantyzmie, a w katolicyzmie nauczanie papieży wskazują na zainteresowanie kwestiami ekonomicznymi, choć do niedawna były między nimi pewne rozbieżności – zarówno odnośnie do rozumienia ich rangi, jak i nadawanych priorytetów. Wydaje się, że najmniej miejsca kwestiom gospodarczym poświęcono w prawosławiu. „Protestanci i katolicy etycy, zajmujący się kwestiami społecznymi i ekonomicznymi, byli współtwórcami koncepcji społecznej gospodarki rynkowej i przyczynili się do jej rozwoju”¹⁴.

Katolicka nauka społeczna wiele miejsca poświęca godności i prawom ludzi pracy. Podkreśla, że człowiek jest podmiotem pracy, gdyż został stworzony na obraz i podobieństwo Boże. „Pierwszą podstawową wartością pracy jest sam człowiek – jej podmiot. (...) człowiek jest przeznaczony i powołany do pracy, to jednak nade wszystko praca jest »dla człowieka«, a nie człowiek »dla pracy«”¹⁵. Zatem praca ludzka ma na celu nie tyle wypracowanie zysku, co kształtowanie człowieczeństwa; ma przyczyniać się do wszechstronnego rozwoju ludzkości. „Podstawowe żądanie chrześcijańskiej etyki społecznej pod adresem gospodarki można ująć słowami katolickiej nauki społecznej: (...) trzeba mieć na uwadze godność osoby ludzkiej oraz dobro całego społeczeństwa, ponieważ człowiek jest twórcą, środkiem i celem całego życia gospodarczego (por. KDK 63)”¹⁶. Zainicjowana przez papieża Leona XIII w XIX wieku, oparta na prawie naturalnym i zasadzie sprawiedliwości społecznej, jest nieustannie rozwijana aż do

¹² Por. S. Hosaka, Y. Nagayasu, *Buddyzm a japońska etyka gospodarcza*, [w:] *Etyka w biznesie...*, wyd. cyt., s. 103 i nast.

¹³ K. Kietliński, V. M. Reyes, T. Oleksyn, *Etyka w biznesie...*, wyd. cyt., s. 35.

¹⁴ *Etyka wielkich religii*, red. M. Klöcker, U. Tworuschka, tłum. M. M. Dziekan, M. Mejor, P. Pachciarek, Warszawa 2002, s. 16.

¹⁵ Jan Paweł II, *Laborem exercens*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego*, nr 6, s. 114.

¹⁶ *Leksykon religii*, H. Waldenfels (red.), tłum. P. Pachciarek, Warszawa 1997, s. 105.

czasów współczesnych¹⁷. Jak pisze M. Novak, w tradycji społeczno-gospodarczej myśli papieskiej od 1981 do 1991 r. można wyróżnić siedem następujących tez moralnych:

1. Podkreślenie społecznej natury osoby ludzkiej.
2. Zasada pomocniczości jako podstawa sprawiedliwego społeczeństwa.
3. Wolność i odpowiedzialność ludzi.
4. Posiadanie cnót moralnych jako niezbędnych w realizacji osobistej odpowiedzialności.
5. Indywidualna kreatywność.
6. Jedność w różnorodności.
7. Uwydatnienie zasady bardziej być aniżeli mieć¹⁸.

Katolicka nauka społeczna, w perspektywie historycznej, poświęciła wiele miejsca problemom społeczno-gospodarczym, między innymi w takich encyklikach jak: *Rerum novarum* Leona XIII, *Quadragesimo anno* Piusa XI, *Mater et Magistra* Jana XXIII, *Populorum progressio* Pawła VI, a przede wszystkim w *Laborem exercens* i *Centesimus annus* Jana Pawła II¹⁹.

W roku 1991 ukazała się encyklika Jana Pawła II *Centesimus annus*, którą papież nieomal w całości poświęcił sprawom ekonomicznym. W sposób nowatorski w Kościele Jan Paweł II aprobuje zarówno demokrację, jak i liberalizm ekonomiczny. „Kościół docenia demokrację jako system, który zapewnia udział obywateli w decyzjach politycznych i rządzonej gwarantuje możliwość wyboru oraz kontrolowania własnych rządów, a także – kiedy należy to uczynić – zastępowania ich w sposób pokojowy innymi”²⁰. „Niewątpliwie mechanizmy rynkowe niosą pewne korzyści: m.in. służą lepszemu wykorzystaniu zasobów, ułatwiają wymianę produktów, a zwłaszcza w centrum zainteresowania umieszczają wolę i upodobania osoby ludzkiej, umożliwiając jej w chwili zawierania kontraktu spotkanie z wolą i upodobaniem innej osoby”²¹. Jan Paweł II w encyklice *Centesimus annus*, analizując zjawiska społeczno-gospodarcze w dobie zmieniających się ustrojów politycznych w Europie Środkowowschodniej, wskazuje na zagadnienie przedsiębiorczości jako na element pozytywny w prawidłowo funkcjonującej ekonomii przedsiębiorstw²².

¹⁷ Por. A. Barrera, *Modern Catholic Social Documents and Political Economy*, Washington 2001. Por. też.: R. C. Bayer, *Capitalism and Christianity*, Washington 1999, s. 12–31.

¹⁸ Por. M. Novak, *The catholic ethic and the spirit of capitalism*, New York 1993, s. 221 i nast.

¹⁹ Por. D. Hollenbach, *The Pope and Capitalism*, [w:] *The Catholic Church, Morality and Politics*, C. E. Curran and L. Griffin (red.), 12 (2001), s. 284-287. Obecny papież, Jan Paweł II podejmuje zagadnienie ekonomiczne także w takich encyklikach jak: *Redemptoris hominis* (1979), *Sollicitudo rei socialis* (1987).

²⁰ Jan Paweł II, *Centesimus annus*, nr 46.

²¹ Jan Paweł II, *Centesimus annus*, nr 40.

²² Por. K. Kietliński, *Zagadnienie przedsiębiorczości w encyklice Centesimus annus Jana Pawła II*, „Zarządzanie i Edukacja” 2003, nr 5, s. 104.

Natomiast protestant Jan Kalwin przyczynił się znacznie do zainteresowania wiernych kwestiami gospodarczymi poprzez powiązanie ich z religią. „Był człowiekiem, który nadał ekonomii boski wymiar”²³. Podkreślał, że sukces w działalności gospodarczej jest zapowiedzią przyszłego zbawienia, zaś niepowodzenie – potępienia. Zachęcał do prowadzenia przedsiębiorstw, zwracając uwagę na takie cechy dobrego przedsiębiorcy jak: pracowitość, zaradność, rzetelność, zaangażowanie się w pracę, czy oszczędność. Jak twierdzi Max Weber w książce *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, na bazie religii protestanckiej Jan Kalwin położył podstawy pod nowoczesny kapitalizm²⁴. „Kapitalistyczną etykę stworzyła dopiero – wcale nie rozmyślnie – asceza protestantyzmu, która właśnie najbardziej pobożnym i etycznie najbardziej rygorystycznym ludziom otworzyła drogę do świata interesów, a przede wszystkim obdarzyła ich w nim sukcesem jako owocem racjonalnego sposobu życia”²⁵.

Prawosławie obejmujące tereny głównie rolnicze nie musiało rozwiązywać trudnych dylematów związanych z gospodarką kapitalistyczną, przed którymi stały protestantyzm i katolicyzm. Katechizm Kościoła prawosławnego kwestie gospodarcze rozważa w aspekcie Błogosławieństw i Królestwa Bożego. „Błogosławieni jesteście wy, ubodzy, albowiem do was należy królestwo Boże (Łk 6, 20). Oznacza to, że już sam fakt bycia ubogim materialnie, nieposiadanie dóbr i pieniędzy ułatwia wejście do Królestwa Bożego”²⁶. Zatem ubóstwo jest polecane, gdyż własność rodzi chciwość, oddalając człowieka od Boga.

ISLAM

Islam jako religia jednego Boga, jednej religii i jednej ludzkości, w swojej Świętej Księdze – Koranie nawiązuje do judaizmu i chrześcijaństwa. Mahomet jawi się jako odnowiciel prastarej religii Abrahama. „Panie nasz! Poślij do nich posłańca wywodzącego się z nich, który będzie im recytował Twoje znaki

²³ Por. J. P. Wogoman, *Christian Ethics A Historical Introduction*, Westminster 1993, s. 124.

²⁴ Z tą tezą Maxa Webera polemizuje M. Novak, w książce pod tytułem nawiązującym do dzieła Webera: *Etyka katolicka a duch kapitalizmu*, zwracając uwagę, że inne religie, takie jak: judaizm i katolicyzm także nadawały swojego ducha kapitalizmowi. „Several difficulties in Weber’s thesis can be distinguished. First, Weber’s definition of the Protestant ethic is never clearly stated: it is hard to reproduce it in a few terse lines so that one can test it empirically”. Tenże, *The catholic ethic and the spirit of capitalism*, s. 107. Czytamy także we wstępie: „The Japanese have proved conclusively that in order to embody the spirit of capitalism human beings do not have to be Protestant. A good thing, too, since many of us who are Jewish, Catholic, or secular chafe under having to describe what moves us as a »Protestant« thic”. Tamże, s. xiii.

²⁵ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo*, tłum. D. Lachowska, Warszawa 2002, s. 450 i nast.

²⁶ *Bóg Żywy. Katechizm Kościoła Prawosławnego*, tłum. H. Paprocki, Warszawa 2001, s. 153.

i będzie ich nauczał Księgi i mądrości, i który będzie ich oczyszczał. Ty jesteś przecież Potężny i Mądry!”²⁷.

W islamie, podobnie jak w judaizmie wszystko pochodzi od Boga. (90% wszystkiego, co otrzymuje człowiek jest darem Allaha). Muzułmanin jest odpowiedzialny przed Allahem za użytkowanie dóbr; przede wszystkim zabronione jest nadużywanie własności. Jest zobowiązany do dzielenia się swym bogactwem z biednymi oraz płacenia specjalnego podatku na gminę muzułmańską. Koran ostrzega przed pokusą chciwości, która utrudnia praktykowanie islamu. „Przeto bójcie się Boga, jeśli jesteście do tego zdolni! Rozdawajcie dla dobra waszych dusz! A ci, którzy się ustrzegą skąpstwa swojej duszy – będą szczęśliwi”²⁸.

Koran zachęca do przeznaczania swego dobrobytu na:

- „1. rodzinę i krewnych;
2. sieroty;
3. biednych;
4. bezdomnych podróżnych;
5. potrzebujących;
6. oswobodzenie zniewolonych”²⁹.

W prawie islamskim – Szariacie – nie ma precyzyjnych norm określających aktywność gospodarczą. Podobnie jak w innych religiach praca odgrywa ważną rolę w życiu człowieka, gdyż jest potwierdzeniem jego godności jako namiestnika Boga (chalifa). Według Koranu, należy zachować właściwy umiar w pracy, a także zaplanować odpoczynek. Koran określa także, co jest dozwolone w ekonomii, a co jest zakazane (halal i haram). Praca jest prawidłowym sposobem zarabkowania, natomiast naganne są hazard, czy zdobywanie majątku kosztem biednych.

W islamie zawiera się umowy finansowe dwojako: *szirka* (umowa spółki) i *mudaraba* (umowa agencyjna). W *szirka* poszczególni udziałowcy wnoszą pewne sumy finansowe oraz ustalają, na jakich warunkach będą się dzielili dochodami lub deficytem. Natomiast w *mudaraba* jeden z podmiotów gospodarczych wnosi majątek, zaś drugi zdolności i zaangażowanie w pracę, jednocześnie razem zakładają sposób podziału zarobków.

Można wyróżnić trzy rodzaje *mudaraby*: pieniężną, towarową i wytwórczą, gdzie polecane są dwa pierwsze sposoby aktywności ekonomicznej, opartej na finansach i pewnych dobrach. W przypadku *mudaraby* produkcyjnej pojawia się wiele trudności związanych z procesem przetwarzania produktów, czy podziału zysków z produkcji. Należy zatem jak najszybciej spieniężyć wyprodukowane

²⁷ *Sura II*, nr 129, [w:] *Koran*, tłum. J. Bielawski, Warszawa 1986, s. 26.

²⁸ *Sura LXIV – Wzajemne oszukiwanie*, nr 16, [w:] *Koran*, s. 674.

²⁹ Nanji A., *Etyka islamska*, [w:] *Przewodnik po etyce*, red. P. Singer, Warszawa 2002, s. 143.

dobra i podzielić się dochodami. Zakres pracy agenta firmy jest w zasadzie dowolny, z tzw. nieograniczonym pełnomocnictwem, chyba że podpisana umowa w mudarabie zawiera pewne ograniczenia. „W takim przypadku agent może:

1. Kupować i sprzedawać wszelkie rodzaje towarów, jakie uzna za stosowne.
2. Kupować i sprzedawać za gotówkę i na kredyt.
3. Wymieniać towary na towary, oddawać je na przechowanie lub zastawiać.
4. Najmować pomocników, jeśli są potrzebni.
5. Podróżować z kapitałem.
6. Wypożyczać lub kupować zwierzęta lub wyposażenie.
7. Łączyć kapitał ze swymi własnymi zasobami.
8. Przekazywać go trzeciej stronie w ramach commendy.
9. Inwestować go w spółkę z trzecią stroną³⁰.

Cechy wspólne i różnice pomiędzy stanowiskami wielkich religii monoteistycznych w kwestii działalności gospodarczej zestawilem niżej w tabeli 1³¹.

Tabela 1

Stanowiska wielkich religii w kwestiach związanych z działalnością gospodarczą

Kwestie	Judaizm	Buddyzm	Chrześcijaństwo	Islam
1	2	3	4	5
Praca	kontynuacja dzieła stworzenia, polegająca na przekształcaniu świata poprzez pracę; pracowitość jest gwarancją sukcesu, natomiast sukces w pracy jest oznaką błogosławieństwa Bożego; jest budowaniem Królestwa Bożego	wynika z ośmiu właściwych postaw Buddy; w mahajanie jako droga uwolnienia się od egoizmu, czyli droga do nirwany; zaleca się wytrwałość przy wykonywaniu jakiejkolwiek pracy w celu osiągnięcia doskonałości wyrobu; ma służyć osiągnięciu powszechnego dobrobytu ludzkości	kontynuacja dzieła stworzenia; protestantyzm wypracował kapitalistyczny etos pracy, pojmował pracę jako świecką służbę Bogu; natomiast katolicyzm podkreślał wysoką rangę pracy ludzkiej w tzw. katolickiej nauce społecznej, która ma służyć wszechstronnemu rozwojowi ludzkości	każde działanie jest służbą Allahowi, o ile nie jest zakazane przez szariat; według Koranu praca nie jest karą za grzech; podtrzymuje godność człowieka; jednostka powinna dążyć do wysokiej pozycji poprzez pracę; Koran zaleca zachowanie równowagi w wykonywanych czynnościach pomiędzy pracą a odpoczynkiem
Bezczynność	jest grzechem	nie jest grzechem; pomaga w uwolnieniu się od niekoniecznych pragnień	jest grzechem	jest grzechem

³⁰ W. M. Khan, *Wprowadzenie do etyki biznesu*, s. 560.

³¹ K. Kietliński, V. M. Reyes, T. Oleksyn, *Etyka w biznesie...*, wyd. cyt., s. 60–64.

1	2	3	4	5
Dzień wolny od pracy	posiada znaczenie religijne – nakaz święcenia szabasu (sobota), który jest czymś dobrym, bo ustanowionym przez Jahwe w siódmym dniu stworzenia	nie ma określonego dnia wolnego; jest czymś złym, bo służy do szukania rozrywek, które rodzą cierpienia	nakaz święcenia niedzieli jako pamiątki zmartwychwstania Chrystusa; jest czymś dobrym, bo danym przez Boga w siódmym dniu stworzenia	nie było dawniej określonego dnia wolnego, zaś pracę przerywano na modlitwę południową (piątek); obecnie w piątek zamyka się sklepy i szkoły; dzień wolny jest czymś złym, gdyż najczęściej jest zaniedbywaniem dzieła Bożego
Wartości	sprawiedliwość, uczciwość, solidarność, miłosierdzie	uczciwość, szacunek, życzliwość, lojalność, miłosierdzie, służba społeczeństwu, przyjaźń	miłość bliźniego, sprawiedliwość, umiarkowanie, dobro wspólne, solidarność, pomocniczość, subsydiaryzm	uczciwość, życzliwość, sprawiedliwość, braterstwo, miłosierdzie
Własność prywatna	uznanie; dobra powinny służyć wszystkim ludziom; zakaz marnotrawstwa i niszczenia dóbr	należy się uwolnić, gdyż jest pragnieniem, które przynosi cierpienie; zakaz marnotrawstwa zasobów	należy do praw naturalnych człowieka; ludzie są włodarzami dóbr materialnych, a nie właścicielami; zakaz marnotrawstwa dóbr	9/10 wszelkich dóbr pochodzi od Allaha; posiadanie majątku jest godziwe; podstawa w handlu; zakaz trwonienia, czy nadużywania zasobów
Stosunek do bogactwa	aprobujący – posiadanie bogactwa jest znakiem błogosławieństwa Bożego	należy się uwolnić, gdyż jest pragnieniem, które przynosi cierpienie	aprobujący z jednoczesnym ostrzeżeniem przed pokusą chciwości	aprobujący
Lichwa	zakazana; według prawa jedynie wobec obcych dopuszczana	zakazana	zakazana	zakazana
Koncepcja człowieka	stworzony na obraz Boży	nie ma jaźni, duszy, gdyż odradza się w kolejnych wcieleniach ³²	stworzony na obraz Boży, stąd posiada szczególną godność	stworzony jako »namiestnik« (chalifa) Allaha ³³ ; powinien być »całkowicie poddany Bogu« (muslim)

³² Jest to koncepcja różna od pozostałych. „Zapytana przez Marę, czym jest człowiek, mniszka Wadžira odpowie: Chcesz mi powiedzieć, Maro, że istnieje osoba? Twoja nauka jest fałszywa. Istnieje tylko nagromadzenie zespołów, nie ma żadnej osoby” (...). „Anatha (dosłownie »nie-ja«) stanowi centralny punkt nauki Buddy, która często bywa określana jako anathawada, nauka o nie-ja. Ponieważ nie ma nic trwałego i wszystko znajduje się w stanie ciągłej zmiany, to dusza jako byt niezmienny nie może istnieć. »Ja« nie jest niczym innym, jak nazwą, urojonym tworem, który nie ma żadnego odpowiednika w rzeczywistości”. M. D’O. Chiodo, *Buddyzm*, tłum. K. Stopa, Kraków 2002, s. 39. i 50.

³³ Jak tłumaczy rektor meczetu w Paryżu Dalil Boubakeur: „... l’homme est créé comme »vicaire« de Dieu. Le Coran a donné à l’homme »la prime nature«, ce qui le prédispose, par volonté divine, à être porteur de la foi, de la connaissance de »tous les noms de toutes choses«, et à poursuivre l’oeuvre créatrice de Dieu”. Interview de Dalil Boubakeur, *Le Point* 1631–1632 (2003), s. 169.

1	2	3	4	5
Handel	powinien być podporządkowany zasadom religii możeszowej; zakaz nieuczciwej konkurencji; nakaz otwartości; spłacanie długów w terminie; dotrzymywanie umów w kontraktach; sprzedaż dobrych jakościowo produktów; zakaz fałszowania miar i wag, czy sprzedaży produktów szkodliwych dla użytkownika; zakaz dawania łapówek	nie tyle liczą się zyski, ale służba społeczeństwu; powinien być oparty na zasadzie sprawiedliwości; zaleca się kupowanie i sprzedawanie rzeczy koniecznych do życia; zakaz handlowania używkami, czy materiałami zbrojeniowymi, które działają destrukcyjnie na człowieka	w początkach chrześcijaństwa uważany za naganny, gdyż kojarzony z chciwością; później głównie za sprawą protestantyzmu aprobowany; katolicyzm podkreśla, że powinien być oparty na godności osoby ludzkiej i zasadzie solidarności społecznej; chrześcijaństwo przyczyniło się też do wypracowania etyki życia gospodarczego	ma być zgodny z wolą Allaha – »jeśli Bóg pozwoli«; zdobywanie dóbr powinno odbywać się tylko w sposób uczciwy; poleca się handel oparty o pracę (halal), natomiast osiągnięcie zysków z lichwy, hazardu, czy krzywdy innych jest niedopuszczalne (haram); ma służyć rozwojowi jednostki i społeczeństwa
Pomoc biednym	nakazana przez prawo starotestamentowe; uważano, że kto nie dzieli się z potrzebującymi okrada ich, czyli jest złodziejem (kasy biednych)	zalecana w celu przekraczania egoizmu i wypracowywania postaw altruistycznych	zalecenie dzielenia się z biednymi i potrzebującymi jako warunek zbawienia (caritas)	nakaz dawania jałmużny przepisanej prawem – zakāt (jedna czterdziesta część); można zasłużyć na zbawienie poprzez rozdanie majątku biednym
Zasada sprawiedliwości	wynikająca z prawa, podstawa wszelkiej działalności gospodarczej, nakazywała płacenie podatków na rzecz społeczeństwa, a także wspomaganie biednych	dotyczy 4. i 5. punktu tzw. należytych postaw (»słuszny czyn« i »słuszny sposób życia«)	podkreślana w chrześcijańskiej nauce społecznej jako warunek zachowania pokoju na świecie	podkreślana w Koranie; zawsze należy wystrzegać się czynienia krzywdy
Chciwość	potępiana w Starym Testamencie; uważana za źródło innych nadużyć jak: zazdrość, wyzysk, kłamstwo, przemoc, złodziejstwo	według nauki Buddy jest złym pragnieniem, sprowadzającym cierpienie	potępiana w Nowym Testamencie; według katolickiej nauki społecznej przejawem chciwości jest konsumpcjonizm	potępiana w Koranie, gdyż oddala od Boga, modlitwy i praktykowania islamu
Ubóstwo	jest czymś niepożądanym; w Starym Testamencie sądzono, że jest zawinione, wynikające z lenistwa	zaleca się jako drogę uwolnienia się od pożądań, które sprowadzają cierpienie; przybliża nirwanę	w pierwotnym Kościele zalecane; w chrześcijaństwie ubóstwo i bogactwo nie są same w sobie dobre albo	nie jest wymagane; podobnie jak w chrześcijaństwie samo ubóstwo nie zapewnia zbawienia, chodzi raczej

1	2	3	4	5
Ubóstwo (cd.)	bądź zaniebdań, dlatego uważane jako kara Boża za grzechy		złe, ale podkreśla się, żeby nie przywiązywać się do rzeczy materialnych, które powinny służyć całemu społeczeństwu	o właściwy stosunek do dóbr materialnych; w odniesieniu do krewnych i sierot zaleca się rozdawanie majątku
Przedsiębiorczość i zysk	zalecana; według Talmudu Jahwe bardziej podoba się człowiek przedsiębiorczy, aniżeli pobożny; maksymalizacja zysków nie jest jedynym celem firmy, podlega pewnym ograniczeniom	zalecana; firma ma przynosić dochód, ale na pierwszym miejscu zawsze powinna być służba społeczeństwu	zalecana; przedsiębiorstwo ma przynosić zysk, ale z zachowaniem czynników ludzkich i moralnych	zalecana; spółki poprzez wypracowany dochód mają służyć jednostce i społeczeństwu; Koran nakazywał zagwarantowanie zabezpieczeń socjalnych pracownikom
Pracodawca i wynagrodzenie	zgodnie z prawem starotestamentowym zobowiązany do wypłaty w oznaczonym czasie; przestrzegający zasad sprawiedliwości	ma odznaczać się postawą szacunku i życzliwości do wszystkich członków firmy; pracuje wspólnie w duchu prawdziwego miłosierdzia	według Nowego Testamentu i tradycji Kościoła zobowiązany do terminowej zapłaty, katolicka nauka społeczna dodaje, że godziwa płaca oznacza środki pozwalające na utrzymanie rodziny	zobowiązany do właściwej wypłaty podkreślonej przez Koran; zabrania się też wyzysku robotników
Stosunki społeczne	określane na bazie prawa starotestamentowego; należy odznaczać się postawą dobrej wiary w stosunku do innych	w stosunkach międzyludzkich zaleca się przekraczanie egoizmu i akcentowanie altruizmu	ludzie powinni traktować siebie nawzajem podmiotowo, a nie przedmiotowo	określane na podstawie szarijatu z podkreśleniem współpracy na rzecz dobra wspólnego; dawanie jałmużny ma na celu przywrócenie sprawiedliwości społecznej
Bezrobocie	zaleca się zwalczanie i różnorodną pomoc bezrobotnym: pożyczek, szkolenia i przekwalifikowanie	jest czymś nagannym, gdyż oznacza lekceważenie człowieka przez społeczeństwo	utrudnia realizację powołania w wymiarze ziemskim i wiecznym	należy dążyć do przezwyciężenia; obowiązkiem państwa jest zagwarantowanie zatrudnienia
Gospodarka	podkreśla się, że od prawidłowego zarządzania gospodarką zależy stabilność społeczeństwa; celowe wykroczenia w działalności gospodarczej są symptomem niewiary w Jahwe	stawianie w produkcji bardziej na ludzi aniżeli na maszyny; technika powinna być podporządkowana człowiekowi; niewłaściwe jest wytwarzanie towarów luksusowych, postuluje się	chrześcijaństwo wypracowało koncepcję społecznej gospodarki rynkowej; uznaje system kapitalistyczny w gospodarce pod warunkiem, że nastawiony jest na dobro wspólne; zwraca się	muzułmanin jest odpowiedzialny przed Allahem w gospodarowaniu; zabrania się zatrudniania dzieci, a także nakładania na kobiety zbyt ciężkich prac; zalecane jest współzawodnictwo;

1	2	3	4	5
Gospodarka (cd.)		oszczędzanie; należy szukać równowagi pomiędzy produkcją a konsumpcją	uwagę na potrzebę umiaru w używaniu zasobów i zachowania wymogów ekologicznych	w islamie zawiera się umowy finansowe jako umowę spółki (szirka) i umowę agencyjną (mudaraba);
»Złota reguła«	»czyń drugiemu to, co chciałbyś, aby on czynił tobie«	»nie czyni innym tego, co sam uznałbyś za szkodliwe«	»wszystko więc, co byście chcieli, żeby wam ludzie czynili i wy im czyńcie«	»żaden z was nie jest wyznawcą, jeśli nie pragnie dla swego brata tego, czego pragnie dla siebie«

Źródło: własne

GLÓWNE WNIOSKI

1. Wielkie religie monoteistyczne wywarły i nadal wywierają znaczny wpływ na stosunek do aktywności gospodarczej oraz etykę biznesu – poprzez oddziaływania kulturowe i tradycje, także wśród osób niewierzących. Niemniej nie wszystkie wynikające stąd uniwersalne i w znacznym stopniu ponadczasowe zasady są respektowane.
2. Sposób widzenia ważnych kwestii, podstawowe wartości i najważniejsze zalecenia są we wszystkich opisanych wyżej religiach jeżeli nie identyczne, to bardzo podobne. Uwaga ta w nieco mniejszym stopniu odnosi się do buddyzmu, który w konflikcie rozwój gospodarczy – ochrona środowiska opowiada się jednoznacznie za ekologią. Buddyzm postuluje, w imię ochrony zasobów naturalnych oraz praw innych istot żywych (słabiej akcentowanych w większości innych religii) ograniczanie potrzeb materialnych ludzi do rzeczywiście niezbędnych. Buddyzm jawi się też jako swoisty mecenas „gospodarki naturalnej”.
3. We współczesnej Polsce, a zapewne także w innych krajach regionu dokonujących gospodarczej i społecznej transformacji, rozumienie istoty kapitalizmu zdaje się być zbyt często niewłaściwe – w duchu „kapitalizmu manchesterkiego” i „społecznego darwinizmu”. W szczególności nieznanie albo niedocenianie są inspiracje protestantyzmu (zwłaszcza kalwinizmu) z jego apoteozą pracowitości, uczciwości w interesach i kupieckiej solidności, niechęcią do konsumpcyjnego stylu życia, inspiracjami dla inwestowania i rozwoju. Zbyt często nie są też respektowane ogólnie zbieżne z protestantyzmem (w kwestiach związanych z aktywnością gospodarczą) zalecenia Społecznej Nauki Kościoła – tak katolickiego, jak i prawosławnego. Taki stan rzeczy – gdzie istnieje – może być przeszkodą dla dobrego klimatu wokół biznesu i dla dobrych opinii o biznesmenach.

4. Dość powszechne naruszanie prawa do pracy i słusznego (godziwego) wynagrodzenia, promowanego przez wszystkie wielkie religie, wymaga nie tylko przeciwdziałania ze strony rządów i parlamentów, ale też (przede wszystkim!) odnowy wiary, głębszego poznania i respektowania jej zasad oraz przestrzegania swoistych religijnych kodeksów etycznych przez jej wyznawców – pracodawców. Uwaga powyższa odnosi się w szczególności do Polski, w której 96% obywateli uważa się za chrześcijan.
5. Wielkie religie dość zgodnie potępiały lichwę. Stanowisko w tej kwestii, zbyt ortodoksyjne w przeszłości z punktu widzenia możliwości rozwoju sektora bankowego i nowoczesnej gospodarki kredytowej, z czasem uległo złagodzeniu. Niemniej umotywowana religijnie niechęć do pobierania wysokich odsetek, prowizji, dywidend, itd. zdaje się być uzasadniona również współcześnie – w kontekście dzisiejszych dyskusji na temat kontrowersji, a niekiedy i patologii, związanych z funkcjonowaniem giełdy, masowymi redukcjami pracowników z rentownych firm w pogoni za jeszcze wyższym zyskiem czy horrendalnymi dochodami z papierów wartościowych top-menedżmentu.

LITERATURA

- Aglietta M., Orléan A., *La Violence de la monnaie*, Paris 1984, [w:] *Etyka w biznesie*, red. P. M. Minus, tłum. E. Balcerek, Warszawa 1998.
- Barrera A., *Modern Catholic Social Documents and Political Economy*, Washington 2001.
- Bóg Żywy. *Katechizm Kościoła Prawosławnego*, tłum. H. Paprocki, Warszawa 2001.
- Chiodo M. D'O., *Buddyzm*, tłum. K. Stopa, Kraków 2002.
- Etyka wielkich religii*, red. M. Klöcker, U. Tworuschka, tłum. M. M. Dziekan, M. Mejor, P. Pachciarek, Warszawa 2002.
- Hollenbach D., *The Pope and Capitalism*, [w:] *The Catholic Church, Morality and Politics*, C. E. Curran and L. Griffin (red.), 12 (2001).
- Hosaka S., Nagayasu Y., *Buddyzm a japońska etyka gospodarcza*, [w:] *Etyka w biznesie i zarządzaniu*, Oficyna Ekonomiczna Kraków 2005.
- Jan Paweł II, *Centesimus annus*, nr 40.
- Jan Paweł II, *Centesimus annus*, nr 46.
- Jan Paweł II, *Laborem exercens*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego*, nr 6.
- Karunatilake H. N. S., *Zamęt w społeczeństwie*, [w:] *Wprowadzenie do etyki biznesu*, red. G. D. Chryssides, J. H. Kaler, tłum. H. Simbierowicz, Z. Wiankowska-Ładyka, Warszawa 1999.
- Khan W. M., *Wprowadzenie do etyki biznesu*.
- Kietliński K., *Historyczne i kulturowe uwarunkowania etyki biznesu*, [w:] K. Kietliński, V. M. Reyes, T. Oleksyn, *Etyka w biznesie i zarządzaniu*, Oficyna Ekonomiczna Kraków 2005.

- Kietliński K., *Zagadnienie przedsiębiorczości w encyklice Centesimus annus Jana Pawła II*, „Zarządzanie i Edukacja” 2003, nr 5.
- Kietliński K., Reyes V. M., Oleksyn T., *Etyka w biznesie i zarządzaniu*, Oficyna Ekonomiczna Kraków 2005.
- Kotański W., *Buddyzm jako religia światowa*, [w:] *Zarys dziejów religii*, red. J. Keller, Warszawa 1986.
- Latouche S., Avant-propos, [w:] *L'économie dévoilée*, red. S. Latouche, Paris 1995.
- Leksykon religii*, H. Waldenfels (red.), tłum. P. Pachciarek, Warszawa 1997.
- Nanji A., *Etyka islamska*, [w:] *Przewodnik po etyce*, red. P. Singer, Warszawa 2002.
- Novak M., *The catholic ethic and the spirit of capitalism*, New York 1993.
- O'Brien S., *Biznes wobec wyzwań etycznych nowej fazy gospodarki rynkowej*, [w:] *Etyka w biznesie*, red. P. M. Minus, tłum. E. Balcerek, Warszawa 1998.
- Panikkar R., *Religie świata w dialogu*, tłum. J. Marzęcki, Warszawa 1986.
- Sura II*, nr 129, [w:] *Koran*, tłum. J. Bielawski, Warszawa 1986.
- Sura LXIV – Wzajemne oszukiwanie*, nr 16, [w:] *Koran*, tłum. J. Bielawski, Warszawa 1986.
- Tamura M., *Sacrum na etacie*, *Courrier*, 18.09.2003, [w:] „Forum” 2003, nr 47.
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo*, tłum. D. Lachowska, Warszawa 2002.
- Wogoman J. P., *Christian Ethics A Historical Introduction*, Westminster 1993.
- Z mądrości Talmudu*, tłum. S. Datner, A. Kamińska, Warszawa 1988.

Economy in Perspective of Four Great Religions: Judaism, Buddhism, Christianity and Islam

Summary

Statements like: „economy is a religion of our times”, „political economy is capitalism's religion”³⁴, or „most companies has its' own, specific religion”³⁵ point to some relationships between religion and economy. It is also known, that Max Weber in his book „Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism”, connected the rise of modern capitalism with Protestantism. Although such opinions may seem exaggerated, the analysis of economic thoughts' history allows to think, that religions really influenced economy. „Every place where people created or traded, there was a necessity of implementing some rules. People asked themselves not only what should be produced and how to share profits fair

³⁴ Por. S. Latouche, Avant-propos, [w:] *L'économie dévoilée*, red. S. Latouche, Paris 1995, s. 10 oraz por. M. Aglietta, A. Orléan, *La Violence de la monnaie*, Paris 1984, s. 135. „Wierzę, że międzynarodowy biznes jest dziś jedynym narzędziem, którym możemy się posłużyć w celu wywołania pozytywnych i szybkich zmian społecznych, a religie światowe zajmują idealną pozycję, by wpływać na ten proces i stymulować go”. S. O'Brien, *Biznes wobec wyzwań etycznych nowej fazy gospodarki rynkowej*, [w:] *Etyka w biznesie*, red. P. M. Minus, tłum. E. Balcerek, Warszawa 1998, s. 25.

³⁵ M. Tamura, *Sacrum na etacie*, *Courrier*, 18.09.2003, [w:] FORUM 47 (2003), s. 20.

between participants of production and exchange process, but also some economic questions on domestic level or some larger social groups. As the time passed people tried to understand, how economic activity influence social function and development³⁶.

So religions, bearing some values, shaped culture also in economic range. Cause to that some questions arised: How religions influence economy? In what way „homo oeconomicus” uses religious rules? And can we talk about coherency of religion and economy? The point of this report is to show the dependence of economy to religious conditions in context of Judaism, Buddhism, Christianity and Islam.

³⁶ K. Kietliński, *Historyczne i kulturowe uwarunkowania etyki biznesu*, [w:] K. Kietliński, V. M. Reyes, T. Oleksyn, *Etyka w biznesie...*, wyd. cyt., s. 65.